

VEILEDER

ATFERD SOM UTFORDRER – forståelse og tiltak

Revidert mars 2026

Lier kommune

INNHold

INNHold.....	2
FORORD.....	3
1. SER DU MEG, LIKER DU MEG, BRYR DU DEG?	4
MÅL FOR VEILEDEREN	5
HVA GJØR VI FOR Å FOREBYGGE UTFORDRENDE ATFERD?	5
MODELL FOR SYSTEMATISK FOREBYGGING OG HÅNDTERING AV ATFERD SOM UTFORDRER.....	6
2. FORSTÅELSE	7
TOLERANSEVINDUET	7
TRIGGERE	8
3. BETYDNINGEN FOR PRAKSIS	9
RELASJONSKOMPETANSE – SER DU MEG, LIKER DU MEG, BRYR DU DEG?.....	11
POSITIV OPPMERKSOMHET – DET VI GIR OPPMERKSOMHET FÅR VI MER AV.....	12
GODE BESKJEDER.....	13
SOSIAL KOMPETANSE	13
STRUKTUR OG FORUTSIGBARHET	14
ADEKVATE KONSEKVENSER - EN KAN IKKE GRENSESETTE MER ENN RELASJONEN KAN TÅLE	15
4. BARNERETTIGHETSVURDERINGER I LIER KOMMUNE	16
5. SAMARBEID MED FORELDRE OG ANDRE HJELPERE	16
SAMARBEID MED FORELDRE	16
RESSURSTEAM OG ANDRE HJELPERE.....	17
6. PÅ JAKT ETTER ÅRSAKER.....	18
PRIORITERING AV INNSATSER	19
HVA ER DET VI SER.....	20
HVA ER DET DET ER.....	20
7. TILTAK FOR Å FOREBYGGE ATFERD SOM UTFORDRER	21
FASEMODELL ESKALERENDE ATFERD	21
TILGJENGELIGHETSFASEN	23
FRUSTRASJONSFASEN	24
OPPTRAPPINGSFASEN.....	25
AGGRESJONSFASEN	26
NEDTRAPPINGSFASEN	28
SÅRBARHETSFASEN	29
RESSURSPERSONER OG ØVELSER	30
VERKTØY FOR KARTLEGGING OG TILTAK.....	31
SAMHANDLINGSPLAN	31
INDIVIDUELL TIMEPLAN.....	33
8. LOWERK.....	34
KILDER.....	35
VEDLEGG.....	36

FORORD

Skoler og barnehager melder om en økende tendens til at barn strever med å forholde seg til regler, og viser en væremåte som ofte vurderes som sosialt uakseptabel. Det handler om sårbare barn. Å forebygge og håndtere atferd som utfordrer krever systematisk arbeid, med en felles forståelse og et felles mål i laget rundt barnet.

Denne veilederen skal bidra til å utvikle en felles forståelse av atferd som utfordrer, identifisere årsaker, samt planlegge, gjennomføre og evaluere tiltak. Bruk av ressursteam er særlig sentralt i dette arbeidet, i tillegg til den uvurderlige innsatsen de voksne har i møte med barna.

Takk til den tverrfaglige arbeidsgruppa som har jobbet med utarbeidelsen av denne veilederen *Atferd som utfordrer – forståelse og tiltak*. En særlig takk rettes også til Larvik, Midt-Telemark og Bærum kommune for inspirasjon fra deres planer i tilsvarende arbeid.

Husk å glemme

En oppfordring fra alle sårbare barn til alle hjelpere.

Husk å glemme at jeg ikke satte skoene pent fra meg,
at jeg løp ut uten lue og at jeg ikke vasket hendene før maten.

Husk å glemme at jeg veltet glasset med melk under middagen,
at jeg sa føkka jævel og løp min vei da du ble streng i stemmen.

Husk å glemme alt jeg gjør som jeg ikke selv husker at jeg har gjort,
at jeg river meg løs og blir borte når jeg er ute av meg.

Husk å glemme at jeg ber deg dra til helvete,
kom heller nærmere selv om jeg viser at du ikke skal.

Husk å se alt jeg ikke sier og alt jeg ikke gjør,
husk at jeg prøver så godt jeg kan og at jeg bare er litt skjør.

1. SER DU MEG, LIKER DU MEG, BRYR DU DEG?

Når barn utvikler seg, skjer det i et komplekst samspill av ulike faktorer. Barnets egne forutsetninger som blant annet temperament, helse, evner og talenter vil påvirke hvilken atferd som utvikles. Forhold i hjemmet, stressbelastninger og foreldre-barn-relasjonen er faktorer som vil ha betydning for at barnet utvikler seg til den beste utgaven av seg selv.

Et barn som kommer i barnehage og skole er ikke ferdig formet. I møte med det miljøet, den kvaliteten og de relasjonene barnet får her, kan det forsterke en skjevutvikling eller endre det utgangspunktet som barnet har med seg. Det ligger et stort utviklingspotensial i barnets møte med barnehagen og skolen. Her kan

barnet få korrigerende emosjonelle erfaringer som bringer dem tilbake på rett spor (Roland, 2011).

Barn ønsker å høre til, få til, være betydningsfulle og mestre. Utfordrende atferd er et uttrykk for at barnet opplever situasjonene de befinner seg i som vanskelige, og at de mangler ferdigheter for å håndtere dem. Det er alltid en bakenforliggende årsak. Derfor bør vi se utagerende atferd som et symptom på noe annet. De voksnes rolle er å hjelpe barn til å mestre. For å kunne hjelpe barn som viser utfordrende atferd, trenger vi kunnskap om årsak, forståelse for deres vansker og praktiske tiltak for å hjelpe dem.

MÅL FOR VEILEDEREN

Denne veilederen er utarbeidet for ansatte i oppvekst som møter barn med atferd som utfordrer. Eksempler på dette kan være bruk av vold, stygt språk, uro eller provoserende fremtoning. Atferden er et uttrykk for at barnet ikke har det bra. All atferd er kommunikasjon. Vi som voksne i barnehage og skole må se hva som ligger bak atferden for å kunne hjelpe.

Målet med veilederen er å:

- øke bevisstheten om atferd som utfordrer, hvordan forebygge og hvorfor den oppstår
- øke bevisstheten om betydningen av relasjon i arbeidet med atferd som utfordrer
- øke bevisstheten om hvordan toleransevinduet påvirker barnet og ansatte
- iverksette tiltak for å hjelpe barn med reguleringsvansker
- forebygge volds- og trusselsituasjoner

I denne veilederen finner du praktiske tiltak som vil hjelpe deg i arbeidet med atferd som utfordrer. Noe av det viktigste i dette arbeidet, er relasjonsbygging.

HVA GJØR VI FOR Å FOREBYGGE UTFORDRENDE ATFERD?

Ifølge Øien og Lillevik (2020) er det tre grunnprinsipper som forebygger vold og aggresjon:

1. Bygge relasjon: Skap forutsigbare strukturer og en inkluderende barnehage og skole som fremmer utvikling av sosial kompetanse og evne til konflikthåndtering blant både ansatte og barn
2. Vurdere situasjonen: Være oppmerksom på særlige risikoforhold som avmakt og frustrasjon hos barn, barn med tidligere voldsatferd og direkte og indirekte trusselsituasjoner
3. Håndtere aggresjon: Møte barnas aggresjon med systematiserte tiltak og god reguleringsstøtte fra ansatte og foreldre

(Film; Reguleringsstøtte, traumefeltets viktigste «terapi», Dag Nordanger og Anne Kristine Bergem)

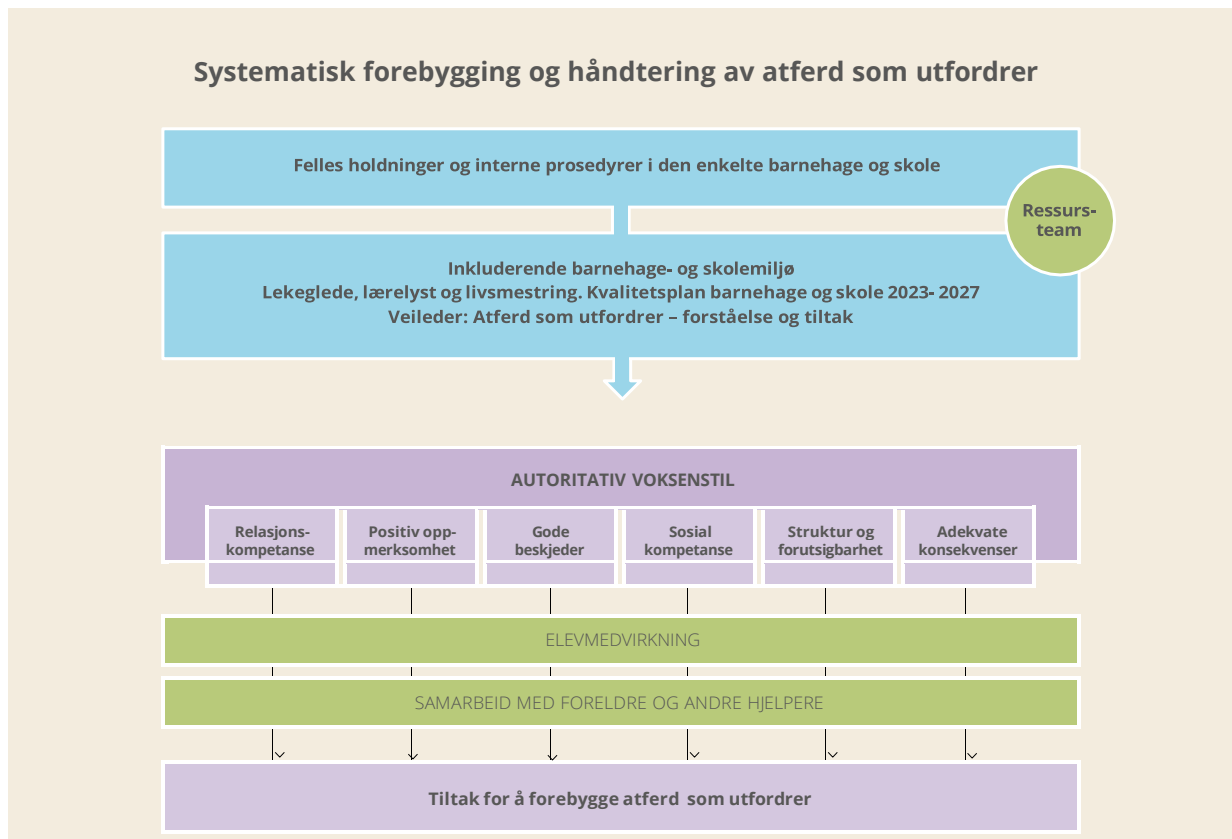

MODELL FOR SYSTEMATISK FOREBYGGING OG HÅNDTERING AV ATFERD SOM UTFORDRER

God forebygging krever innsats både på individ- og systemnivå. Modellen for systematisk forebygging og håndtering av utfordrende atferd gir en oversikt over de viktigste

Innsatsområdene, både på barnehage- og skolenivå og i den enkelte ansattes praksis.

Modell for systematisk forebygging og håndtering av atferd som utfordrer gir en oversikt over de viktigste innsatsområdene både på barnehage- og skolenivå, samt den enkelte ansattes praksis. I tillegg understreker den viktigheten av barnets og foreldres stemme før arbeidet med tiltak på individnivå kan starte.

Når barnet utfordrer oss, vil barnehagens og skolens verdsett og kollektive holdninger være avgjørende for om man lykkes med å forebygge. Det synet og de holdningene ledelse og ansatte har, har en direkte betydning for om barna blir inkludert. Den enkelte ansatte skal derfor ikke bli stående alene med ansvaret når et barn utfordrer.

De ansatte i lierbarnehagen og lierskolen må:

- kjenne lowerket
- kjenne virksomhetens rutiner

- kjenne barna godt
- kjenne sitt eget reaksjonsmønster og beholde roen i vanskelige situasjoner
- velge tilnærminger som skaper trygghet og forutsigbarhet
- samarbeide tett med barnet, hjemmet og andre instanser

De praktiske tiltakene i denne veilederen kan bidra til å forebygge behovet for inngripende tiltak.

2. FORSTÅELSE

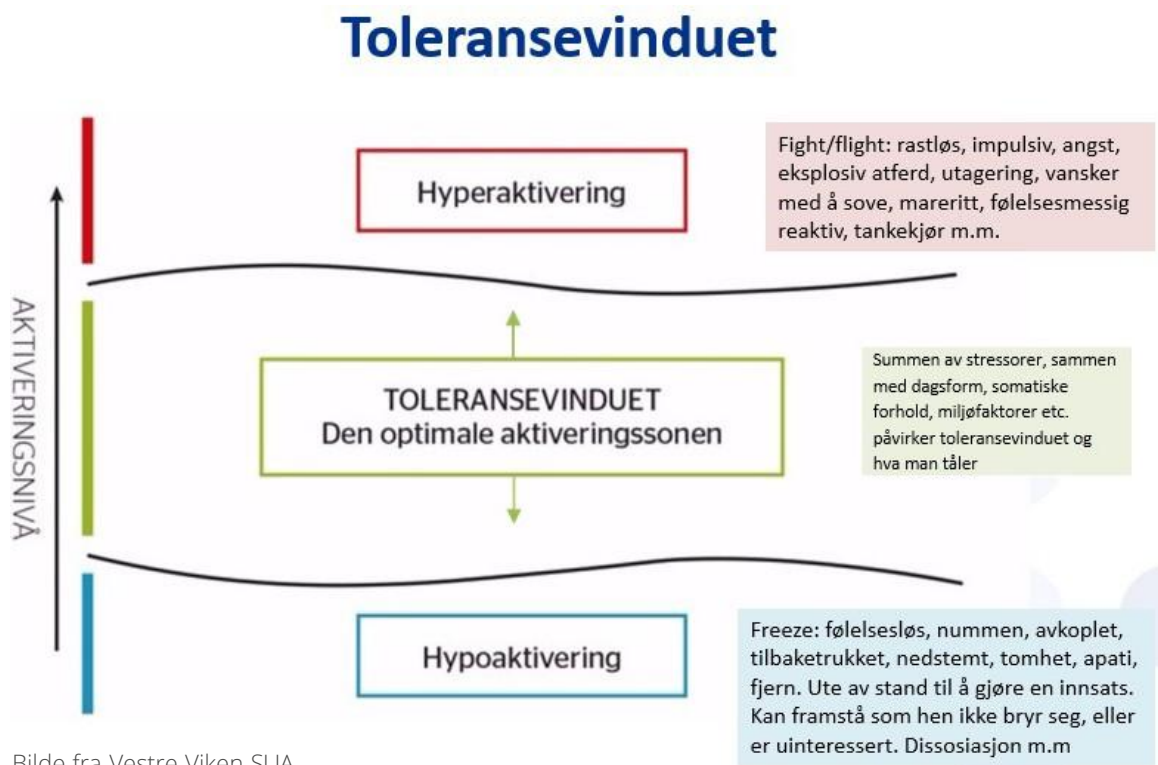
Barn flest profiterer godt på tiltak som god emosjonell støtte, god støtte til læring og utvikling og god organisering av hverdagen. For barn som strever vil disse universelle tiltakene ikke være nok, og det må settes inn mer målrettede tiltak. For å sette inn tiltak som fungerer, vil det være viktig å forstå hva som skjer når mennesker blir aktivert.

TOLERANSEVINDUET

Toleransevinduet er en enkel modell for å forstå egen og andres aktiveringstilstand.

Toleransevinduet er ulikt fra menneske til menneske. Tidligere erfaringer og følelsesmessige situasjoner er med på å avgjøre hva vi tåler og ikke tåler. For eksempel kan toleransevinduet være smalere dersom vi har vi fått for lite søvn, er slitne, lei oss eller trøtte, enn når vi er uthvilte og på et godt sted i livet (Smedsplass, 2023).

Toleransevinduet vises her i en modell som deler menneskers aktiveringsnivå i tre soner:

Kroppens aktiveringsnivå svinger naturlig i løpet av en dag. Hos noen barn kan aktiveringsnivået bli for høyt, og da kan de utagere både fysisk og verbalt. Hvis de fort havner utenfor toleransevinduet, kan vi si at de har et smalt toleransevindu. Det innebærer at man er mer

sårbar for svingninger, mer impulsive og i mindre grad ser konsekvensen av egne handlinger. For barn som har et hyperaktivert alarmsystem, skal det ofte lite til før situasjoner oppleves som utrygge eller truende.

Kunnskap om toleransevinduet hjelper oss å forstå hva barnet trenger av hjelp og støtte når det er utenfor aktiveringssonen. Vi må kjenne til hva som trigger toleransevinduet og hvordan barnet er når det er utenfor. På den måten kan vi unngå triggere, være i forkant og planlegge for hvordan barnet bør møtes når det kommer utenfor toleransevinduet sitt.

Voksne har også et toleransevindu. I arbeidet med barn som utfordrer oss, er det viktig at vi som voksne er bevisste på dette. Vi må lære å gjenkjenne hva som trigger oss og som kan utløse stress, irritabilitet, frustrasjon eller handlingslammelse. Å gjenkjenne sine egne følelser vil være viktig for å unngå å bli emosjonelt styrt i valgene vi tar. Det å kunne snakke om og avtale hvordan voksne skal reagere, eller møte et barn i en viss situasjon, vil være en viktig del av det forebyggende arbeidet.

TRIGGERE

Noe av det som skaper vanskeligheter for barnet, kan vi kalle opprettholdende faktorer eller triggere. Det er situasjoner, handlinger eller følelser som skaper en ubalanse, og er med på å få barnet ut av toleransevinduet. Når det blir for mye stress for hjernen, vil alarmsystemet aktiveres. Barn er forskjellige, og stress kan utløse både kroppslige og følelsesmessige tilstander av ubehag.

Triggere kan deles opp i barnehage/skole-

baserte og hjemmebaserte triggere. Hjemmebaserte triggere kan skape vansker på barnets andre arenaer, derfor er det viktig å vite om dette. Triggere i barnehage og skole kan være at den voksne bestemmer, setter grenser eller stopper det som oppleves som negative handlinger. Dette må allikevel gjennomføres av de voksne, men det viser seg at om den voksne er forberedt på disse triggerne, er det lettere å stå i reaksjonen som kommer (Smedsplass, 2023).

Når noe trigger barnet, reagerer kroppen som om det faktisk er fare på ferde der og da. Reaksjonene som settes i gang er basert på tidligere opplevelser. Hjernen klarer ikke å skille mellom hva som er fortid og hva som skjer her og nå, og setter hele kroppen i alarmberedskap. Når dette skjer, snevres fokuset raskt inn, og barnet går fra å være opptatt av det som foregår rundt dem til å kjempe for å føle seg trygg. For barn som er sensitive for stress vil dette skje ganske ofte. Når stress aktiveres, blir det vanskelig å konsentrere seg. Som voksen forsøker du da å snakke til en hjernestruktur som ikke er tilgjengelige for barnet i det øyeblikket – barnet må hjelpes til en lavere aktivering for å kunne være tilgjengelig for kontakt med deg – og for læring (Johannesen & Bakken, 2020).

En opererer gjerne med begreper som frys, flykt eller kjemp for hvordan en reagerer i en truende situasjon. Slik kan «Frys», «Flykt» og «Kjemp» se ut i klasserommet (Smedsplass, 2023).

Frys	Flykt	Kjemp
Er handlingslammet	Trekker seg tilbake	Opptrer tullete
Svarer ikke	Er trøtt/sover i timen	Er hyperaktiv
Er tom i blikket	Dagdrømmer	Krangler
Stivner til	Gjemmer seg	Roper eller skriker
Låser seg fast	Unngår situasjoner	Utagerer
Er apatisk	Er panisk	Er aggressiv
	Skulker	Er trassig

3. BETYDNINGEN FOR PRAKSIS

I Lier kommunes plan *Inkluderende barnehage- og skolemiljø* er det satt ned noen standarder for arbeidet med barn og unge. Det er en forutsetning at barnehagene og skolene jobber systematisk for å fremme trygge og inkluderende miljøer. Dette virker forebyggende på utfordrende atferd.

I dette kapittelet belyses områder som er særlig sentrale for å bygge trygge rammer rundt barn og unge:

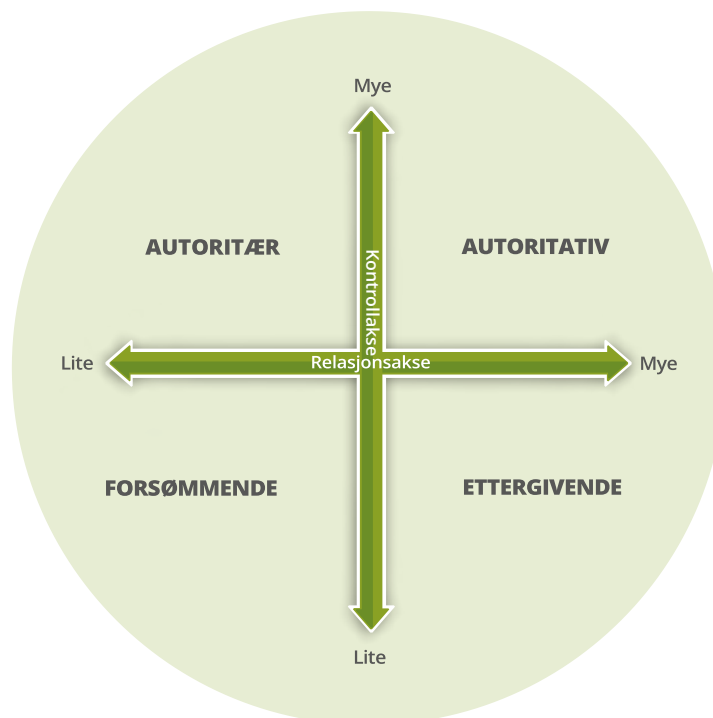
- relasjonskompetanse
- positiv oppmerksomhet
- gode beskjeder
- sosial kompetanse
- struktur og forutsigbarhet
- adekvate konsekvenser

Dette kan bidra til å redusere barnets opplevelse av stress og avmakt, og i stedet etablere mening og kontroll. For hver opplevelse av mestring øker

barnets evne til å klare dette på egen hånd.

AUTORITATIV VOKSENSTIL /LÆRINGSLEDELSE

En helt sentral faktor er den voksnes lederrolle. Alle ansatte i lierbarnehagen og lierskolen etterstreber å møte barn og unge med en autoritativ voksenstil. Den autoritative voksenstilen utgjør en viktig del av barnehagens og skolens pedagogiske plattform, og er et grunnleggende prinsipp for hvordan man leder. Den autoritative voksne bygger en positiv relasjon med barn, og mestrer balansen mellom varme og kontroll. Den voksne tar barnets perspektiv og har medvirkning i fokus. Krav settes ut fra barn og unges forutsetninger, og den voksne utøver positiv grensesetting. Voksenrollen er preget av varme og respekt for barnet. Dette gir de beste rammebetingelsene for barn som lett lar seg stresse. En autoritativ klasseledelse kan i seg selv forebygge atferd som utfordrer.

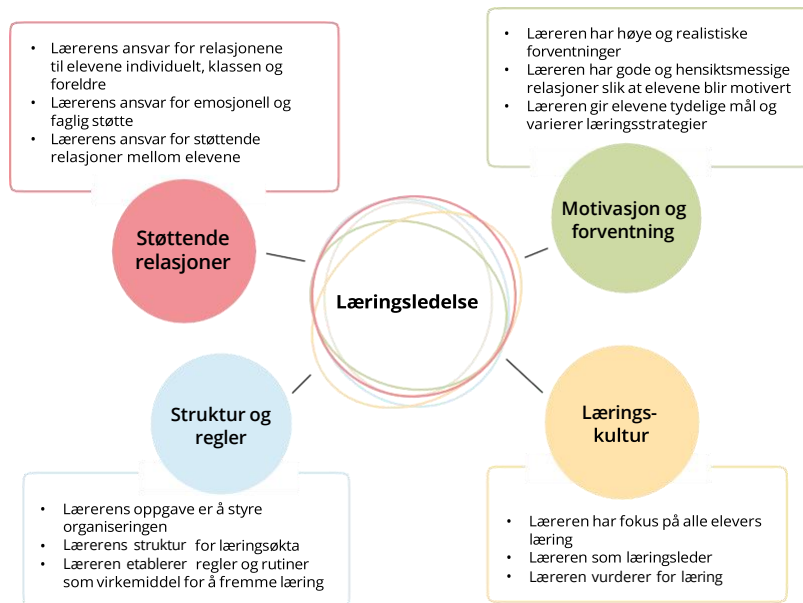

I Lier jobbes det systematisk med pedagogisk ledelse og utvikling av barnehagene og skolene som lærende organisasjoner. Det er utviklet modeller med kjennetegn på god pedagogisk ledelse i lierbarnehagen og

læringsledelse i lierskolen. Disse fungerer som verktøy for refleksjon og utvikling omkring kvalitet i ledelse av enkeltindivider og grupper av barn og unge.

Modellen for læringsledelse i lierskolen

Modellen for læringsledelse i lierbarnehagen

RELASJONSKOMPETANSE – SER DU MEG, LIKER DU MEG, BRYR DU DEG?

Barn med utfordrende atferd kan utfordre voksne til det ytterste og gi følelse av tilkortkommenhet og nederlag. Dette kan føre til aversjon, frykt eller resignasjon overfor barnet. Barnet vekker ikke spontant gode følelser hos de voksne, snarere tvert imot.

Ønsket om å være verdifull for andre er en nøkkelfaktor i et hvert forhold (Juul, 2014). Veien til å utvikle en bedre atferd forutsetter at barnet opplever seg anerkjent og likt. Barnet har ofte etablert et kognitivt «skjema» som forteller det at det ikke er verdt å like. Når noen møter barnet i kontrast til dette skjemaet, får det en reparerende funksjon. Barnet har ofte en vedvarende opplevelse av avmakt, der de mangler trygghet, kontroll, oversikt og opplevelse av innflytelse over egen situasjon. Disse barna trenger relasjonell støtte mer enn andre.

Det basale behovet hos barnet kan dreie seg om tre grunnleggende spørsmål: Ser du meg? Liker du meg? Bryr du deg?

Det handler om å bygge trygge og gode relasjoner mellom barn og voksne. Den voksne må velge å like barnet. Det betyr å legge de spontane følelsene barnet vekker til side, og isteden forsøke å se hva som ligger bak atferden. Den utfordrende atferden er alltid et uttrykk for noe. Med en slik tilnærming vil relasjonen kunne bygges over tid.

I arbeid med barn og unge er det vi voksne som har ansvar for å bygge relasjonen. Vår evne til selvinnsett, empati og forståelse for egne og andres reaksjoner og mønstre, er sentralt for å lykkes i relasjonsbyggingen. Det handler om å kunne bruke seg selv bevisst som redskap i kontakt med

og i relasjon til andre, noe som muliggjør at teori og metode kan omsettes til praksis. Vi må være opptatt av å støtte barna, samt være nysgjerrige på betydningen vi selv har i kontakten med dem. Uansett hvor mye barnet bidrar inn i samspillet, er det den voksne som har ansvaret for kvaliteten på relasjonen og de endringene som må gjøres for å skape en bedre relasjon.

Relasjon og tilhørighet - RVTSSør (rvtssor.no)

Det er den voksnes ansvar å skape et godt samhandlingsklima, preget av positiv feedback, tydelig struktur, klare regler og forutsigbare avtaler som støtter barnet i å holde seg innenfor sitt toleransevindue. Den gode relasjonen må skapes i fredstid. Barn som opplever at de blir sett av de ansatte, har nære voksne som benytter enhver anledning til å formidle positive tilbakemeldinger til barnet på en måte som gjør at barnet tror på dem. Når man som voksen har et blikk for barnas ønskede atferd, er man også i en god posisjon til å formidle sine forventninger. Barn er ulike og trenger tilpassede tilbakemeldinger, så vel som tilpassede forventninger.

I det barnet ikke klarer å holde seg innenfor toleransevinduet, og atferden blir aggressiv, må den voksne gripe inn dersom det er fare for barnet, medelever eller inventar. Det er viktig med trygge rammer og en faseorientert håndtering.

POSITIV OPPMERKSOMHET – DET VI GIR OPPMERKSOMHET FÅR VI MER AV

Det er naturlig å tenke at utfordrende atferd er noe som bør ryddes bort. Samtidig er det nyttig å huske at atferd er et uttrykk eller symptom for noe. J. Juul (2014) hevder at enhver aggressiv eller selvdestruktiv atferd hos barn og unge bør oppfattes som en invitasjon. En kan tenke seg at barnet sier følgende:

«Hallo! Er det noen der ute som har lyst til å besøke min verden og forsøke å se livet fra mitt ståsted? Jeg har det ikke så bra for tiden. Hvis jeg overlates til meg selv, klarer jeg ikke å finne ut hva som er galt eller hva jeg skal gjøre med det!»

Det handler om å se med barnets øyne. Gode kvaliteter å møte barnet med er:

- dialog
- interesse
- nysgjerrighet
- anerkjennelse
- personlig tilbakemelding

Alle barn har behov for å bli sett og få oppmerksomhet fra de voksne. Noen barn har erfaring med at de oppnår dette best ved negativ atferd. Utfordringen er at det vi gir oppmerksomhet, får vi mer av (Holland, 2013).

Barnet lærer at ved å vise negativ atferd, får det oppmerksomhet.

Et godt tiltak er derfor så langt som mulig å overse uønsket atferd og i stedet gi oppmerksomhet på det barnet gjør bra. Jo mer oppmerksomhet vi gir til den positive atferden, jo mer får vi av den. Uønsket atferd bør ignoreres så langt det er forsvarlig.

Ros som verktøy

Bevisst bruk av ros er et godt verktøy, og kan styrke relasjonen. Barn og unge med atferdsvansker trenger mer ros enn andre barn. Ros kan gis i nærvær av andre, mens irettesettelse bør gis en til en. Ros fungerer best når den er konkret, spesifikk og gis umiddelbart. Det er også viktig å rose barnets egenskaper som går utover det som knytter seg til prestasjoner. Ros og irettesettelse bør gis i et forhold av 5:1 dersom den skal ha effekt. Barnet bør få fem positive tilbakemeldinger for hver irettesettelse. Det kan bety at vi må rose disse barna for ferdigheter vi ellers anser som en selvfølge at barn mestrer. «Jakt» på det de lykkes med, si det høyt, og sett ord på atferden du roser.

GODE BESKJEDER

Å gi barn gode og tydelige beskjeder fremmer samarbeid. Gode beskjeder forteller nøyaktig hva barnet skal gjøre, og de er korte, enkle og hyggelige. Gode beskjeder er frie for underliggende negative budskap, som for eksempel: «Hvis du bare hadde hørt etter, hadde du visst hva du skulle gjøre». Gode beskjeder formidler tillit og forventning til barnets innsats, og gis når den voksne har oppmerksomhet og øyekontakt. Gode beskjeder gis til rett tid og når det er rom for at barnet kan ta dem imot. Gode beskjeder inneholder ikke trusler og gis i et rolig stemmeleie (Holland, 2013).

Kjennetegn ved gode beskjeder som fremmer samarbeid:

- sikre barnets oppmerksomhet før du gir beskjeden
- prøv å få blikkontakt
- vær fysisk nær barnet
- si nøyaktig hva barnet skal gjøre
- vær tydelig og bruk enkle ord
- vær vennlig og bestemt
- gi én beskjed om gangen
- vent til barnet følger opp beskjeden
- unngå argumentering og diskusjon
- ros barnet når det følger beskjeden

SOSIAL KOMPETANSE

Sosial kompetanse og evnen til å omgå andre læres og utvikles gjennom sosialt samspill. Det handler blant annet om evnen til å balansere egne og andres behov. Sosial kompetanse utvikles gjennom samhandling med andre, lek, gode vennerelasjoner og konkrete tilbakemeldinger og bekreftelser fra en aktiv voksen. I Lier benyttes planen *Inkluderende barnehage- og skolemiljø* for å jobbe med et barnehage- og skolemiljø som inkluderer alle barn. Inkludering handler om mer enn å bli sett, det handler om å ha betydning og bidra med noe for noen.

I Lier fokuserer vi på fem dimensjoner tilknyttet sosiale og emosjonelle ferdigheter med støtte av plan for inkluderende barnehage- og skolemiljø:

- samarbeid
- selvkontroll
- selvhevdelse
- empati
- ansvarlighet

Liker du meg? Vil du være sammen med meg? Kan jeg hjelpe deg?

Å arbeide med sosial kompetanse på gruppe- og klassenivå er forebyggende for utvikling av negativ atferd. For noen barn vil imidlertid mer individuell og målrettet trening være nødvendig. Som en støtte i dette arbeidet kan man benytte denne veilederen og fokusere på faseorientert håndtering og barnets samhandlingsplan. Dette omtales i kapittel 6.

Konflikthåndtering

Til tross for forebygging, vil det kunne oppstå konflikter og situasjoner der voksne i barnehage og skole må gripe inn.

Konflikthåndtering handler både om å utvikle barnets evne til å håndtere konflikter, men også de voksnes evne til å stoppe konflikter på et lavest mulig nivå. Dette gjøres gjennom fasehåndtering av konflikter og aggresjon. Barn som lett kommer i konflikter, eller som har et hyperaktivert alarmsystem, har lett for å mistolke andres signaler. Mange av disse barna mangler den grunnleggende tilliten til at andre vil dem vel, snarere tolker de det motsatt. Det kan derfor være et godt tiltak å jobbe med barnets tolkning av omgivelsene. Dette gjøres gjennom dialog og refleksjon når barnet er rolig. «Psykologisk førstehjelp» kan være en god støtte i dette arbeidet.

STRUKTUR OG FORUTSIGBARHET

Organisering av dagen, struktur og rutiner kan ha forebyggende effekt på utvikling av negativ atferd. Særlig sentralt er det å bygge trygge rammer rundt barn og unge. Når vi som voksne etablerer dagsrytme og rutiner, har tydelige regler og god struktur, samt gir gode beskjeder, vil dette virke forebyggende mot aggressivitet og uro (Webster-Stratton, 2005).

Når det gjelder struktur, organisering og forutsigbarhet, kan eksempler på tiltak være:

- å organisere barna i mindre grupper, slik at man reduserer antall relasjoner barnet må forholde seg til. Dette kan redusere stress hos barnet.
- å kvalitetssikre bemanningen rundt barnet

ved å ha en plan B ved sykdom, fravær eller annerledesdager.

- å sikre få, stabile og kompetente voksne rundt barnet.
- å legge til rette for faglig mestring ved å gi tilpassede oppgaver og sørge for en voksen tett på som kan bidra ved behov, særlig i gruppearbeid.
- å bruke individuell dagsplan for å gi oversikt og forutsigbarhet.
- å kartlegge dagsplanen for å identifisere når vanskelige situasjoner kan oppstå, for eksempel ved overganger.
- å gi barnet nødvendig informasjon om hva som skal skje, hvor det skal skje, når det skal skje, hvem som skal være til stede, og hvorfor det skal skje.

ADEKVATE KONSEKVENSER - EN KAN IKKE GRENSESETTE MER ENN RELASJONEN KAN TÅLE

Det kan ikke grensesettes mer enn relasjonen kan tåle. Det betyr at en god relasjon gir rom for ganske omfattende grensesetting, mens man i en dårlig relasjon sjelden vil lykkes med de grensene en prøver å sette. Når ansatte ønsker å endre utfordrende atferd til det bedre, vil derfor relasjonen være et nødvendig sted å begynne.

Selv om det å bygge relasjon og jobbe med positiv oppmerksomhet er det aller viktigste i arbeidet med barn, må man også sette grenser. Grenser må kommuniseres, og verbale tilbakemeldinger bør være korte, presise, saklige og bestemte. Det bør formidles klart at atferden ikke er akseptabel. Skal dette fungere, er det noen forhold som bør være til stede:

- konsekvensene må være konsekvente og avtalt med barnet på forhånd
- det må være et rimelig forhold mellom det som har skjedd og konsekvensene som gis
- barnet må kunne forstå sammenhengen mellom atferden og konsekvensene.

- konsekvensene bør komme så nær hendelsen som mulig
- tap av goder kan være en konsekvens. Dette er mest effektivt overfor litt større barn og ungdommer.

En bør benytte tretrinnsregelen når en på forhånd bruker avklarte «tap av goder»:

1. Verbal tilbakemelding på at det barnet gjør ikke er greit, og at det må slutte.
2. Dersom atferden opprettholdes: Ny verbal tilbakemelding med varsel om fjerning av goder dersom barnet ikke slutter.
3. Dersom atferden opprettholdes: Fjerning av goder.

Arbeidsoppgaver kan benyttes som en konsekvens ved alvorlig negativ atferd som stjeling, vold og ødeleggelse av andres eiendom. Ekstraoppgaver er en god måte å rydde opp etter seg på, for eksempel ved tagging: vaske og male der man har tagget. Dette kan gjøres i samarbeid med en voksen, slik at man ikke legger til rette for mer eskalering.

4. BARNERETTIGHETSVURDERINGER I LIER KOMMUNE

Grunnlovens § 104, barnekonvensjonen art. 3 og art. 12 gir alle barn rett til å bli hørt, og barnets beste skal være et grunnleggende hensyn ved alle handlinger og avgjørelser som gjelder barn. Barnets synspunkter skal tillegges vekt i samsvar med alder og modenhet. Barns rett til å bli hørt, og at elevens beste gjelder, er også omtalt i opplæringsloven §§ 10-1 og 10-2 og i forvaltningsloven § 17.

Når barn og unge i lierbarnehagen og lierskolen viser atferd som utfordrer, skal deres rett til å

bli hørt i saker som vedrører dem - uavhengig av alder eller forutsetninger - ivaretas. Barn har ikke plikt til å uttale seg, men det må alltid vurderes om de er gitt anledning til å bli hørt, og om de er hørt godt nok i saken. Det er viktig at de får uttrykke seg, og at dette hensyntas i arbeidet med å forstå årsaker til atferd og når tiltak skal planlegges, gjennomføres og evalueres.

Rutiner for barnerettighetsvurderinger finnes i Rettesnora.

5. SAMARBEID MED FORELDRE OG ANDRE HJELPERE

SAMARBEID MED FORELDRE

Når barnet utagerer i barnehagen og på skolen, er det svært viktig å opprette et raskt og tett samarbeid med foreldrene. Dette er nødvendig for å få et helhetlig bilde av barnets situasjon, for lettere å kunne sette inn riktige tiltak.

Ansattes holdninger vil i stor grad påvirke kvaliteten på foreldresamarbeidet. Foreldre vil ofte være sårbare i møte med barnehagen og skolen, men det er de som kjenner sitt barn best. De vil kunne bidra med viktig informasjon for å forstå barnets vansker og triggere, men også hva som kan være gode verktøy og strategier for å hjelpe. Denne kompetansen må tas på alvor. Foreldre må ses på som en ressurs, og de må møtes med høy grad av sensitivitet og respekt (Drugli & Onsøien, 2010).

Når konflikter oppstår, er det barnehagen og skolen som har hovedansvaret for å forsøke å løse opp i situasjonen og legge til rette for et godt samarbeid med familien.

Foreldre kan også være en del av årsaken til at barnet strever. Uklare grenser hjemme kan gjøre det vanskelig når voksne bestemmer i barnehagen og på skolen. Barnehagen og skolen vil være viktige aktører i arbeidet med å hjelpe foreldre med å komme i kontakt med øvrige hjelpeinstanser. De vil også kunne fange opp eventuelle bekymringer knyttet til barnets omsorgssituasjon. Ved bekymring for vold eller overgrep skal barnevernet kontaktes.

Samarbeidet med hjemmet skal sikre nødvendig informasjonsutveksling. Det er viktig å være klar over hvilken informasjon som skal deles, og hvordan de ulike partene skal forholde seg til denne informasjonen. Det kan for eksempel være en tilleggsbelastning for foreldre dersom de stadig får meldinger om at deres barn har gjort noe negativt. Det er viktig at barnehage og skole viser forståelse for dette og tar hensyn til det når de definerer rammene for samarbeidet. I samarbeidet kan det avklares:

- hvem skal barnehagen/skolen kontakte?
- hvor ofte skal vi ha kontakt?
- hva skal rapporteres hjem av hendelser?
- hvordan skal foreldre forholde seg til informasjonen som sendes hjem? Skal alt snakkes om, eller er det noe som kun er til informasjon?
- hvordan skal vi kommunisere?

RESSURSTEAM OG ANDRE HJELPERE

I arbeidet med barn som strever med å tilpasse seg ordinære rammer i barnehage og

skole, er det viktig at de voksne samarbeider både internt og med eksterne hjelpeinstanser.

I Lier har vi ressursteam for barnehager og skoler. Ressursteamet skal benyttes inn i arbeidet med atferd som utfordrer og jobbe både system- og individrettet.

I ressursteam skal barnehagen/skolen, PP-tjenesten, helsetjenesten, barneverntjenesten og eventuelt andre kommunale tjenester sammen bidra til å tilrettelegge for en god barnehage- eller skolesituasjon. Bistanden rundt barnet koordineres og evalueres, og barnet og foreldrene involveres i arbeidet.

Deltakerne i ressursteamet har ulik kjennskap til barnet og til hvilke tiltak som kan settes inn. Foreldre må gi samtykke til samarbeid mellom de ulike instansene.

Helsetjenesten har spesiell kunnskap knyttet til helsefremmende og forebyggende arbeid, foreldreveiledningskompetanse samt fysisk og psykisk helse. Barn og familier har blitt fulgt opp av helsetjenesten fra før barnets fødsel, noe som gir tjenesten god kjennskap til familien. Helsetjenesten har ulike samarbeidspartnere innenfor helse, for eksempel fastlege.

Pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT) kan bidra med veiledning til ansatte for bedre å tilrettelegge for barn. I tillegg vurderer PPT barns behov for spesialpedagogiske tiltak i samarbeid med foreldre og ansatte i barnehager og skoler.

Barneverntjenesten bidrar dersom det er bekymring knyttet til barnets omsorgssituasjon, samt gi veiledning til ansatte i samtaler med barn om vanskelige tema. Barnevernet tilbyr også råd og veiledning til foreldre, for eksempel gjennom sinnemestringstiltak og familieterapi.

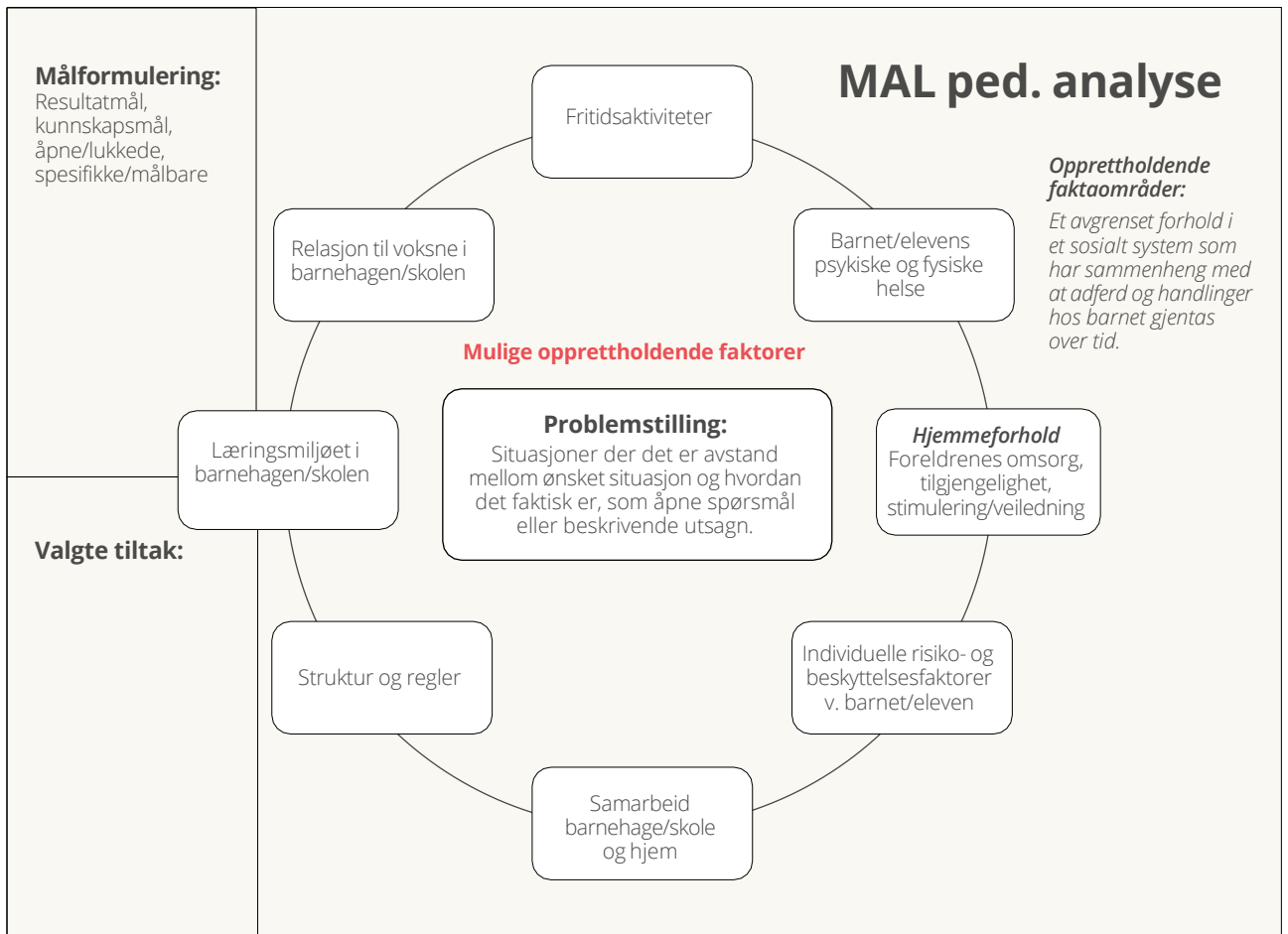

6. PÅ JAKT ETTER ÅRSAKER

Arbeid med barn som har en atferd som utfordrer er komplekst. Det kreves at det arbeides systematisk og målrettet over tid. For å få til dette er kartlegging, prioritering og evaluering viktig.

Når en er på jakt etter årsaker til at barn strever, er det viktig å se på egen praksis og virksomhet. Det kan være krevende, men helt nødvendig, da triggere også kan ligge i organiseringen.

Alle sider ved barnet er relevante å få frem, da de kan si noe om hva som finnes av styrker i barnets liv (Smedsplass, 2023).

Pedagogisk analysemodell i Lier kommune.

Pedagogisk analyse er et nyttig verktøy for å identifisere årsaker til utfordrende atferd, og for å utvikle målrettede strategier og tiltak som kan bidra til ønsket endring. Hensikten er å få en helhetlig forståelse av faktorer som

utløser, påvirker og opprettholder utfordringer. Barnets stemme er viktig i dette arbeidet. PP-tjenesten har utvidet kompetanse i pedagogisk analyse.

PRIORITERING AV INNSATSER

I arbeidet med barn som strever, må en prioritere innsatsområder. Et tips kan være å begynne med ferdigheter som barnet trenger å øve på.

For å få en god oversikt kan vi dele inn i tre kategorier:

«Hva er alvorlig?» Alvorlige regelbrudd sett i forhold til aldersadekvate eller utviklingsmessige forventninger, og eventuelt

handlinger som er til fare for barnet selv og andre.

«Hva er mindre alvorlig?» Regelbrudd som det bør jobbes med, men som ikke er kritiske å få på plass med en gang.

«Hva kan vente?» Mindre forhold som det kanskje ikke er nødvendig å ta tak i, og kanskje aldri.

Hva er alvorlig?	Hva er mindre alvorlig?	Hva kan vente?
<ul style="list-style-type: none"> • slår andre barn 	<ul style="list-style-type: none"> • kommer ofte for sent til timene 	<ul style="list-style-type: none"> • gjør ikke lekser
<ul style="list-style-type: none"> • slår voksne 	<ul style="list-style-type: none"> • snakker stygt til voksne 	<ul style="list-style-type: none"> • blir frustrert, men kommer i gang
<ul style="list-style-type: none"> • snakker stygt om andre så de blir lei seg 	<ul style="list-style-type: none"> • snakker høyt og forstyrrer 	<ul style="list-style-type: none"> • får ikke opp boka
<ul style="list-style-type: none"> • ødelegger eget eller andres arbeid 	<ul style="list-style-type: none"> • jobber ikke i timen 	<ul style="list-style-type: none"> • snakker lavt med sidemannen
<ul style="list-style-type: none"> • kaster stoler og pulter 	<ul style="list-style-type: none"> • gjør ikke det de får beskjed om 	<ul style="list-style-type: none"> • kommentarer

Ved å analysere alvorlighetsgraden dannes et bilde av hva en umiddelbart må ta tak i, og hva som kan vente eller til og med overses. Dette er til hjelp når det skal settes mål og tiltak for arbeidet. Å formulere gode og realistiske mål gir både barnet og de voksne en tydelig retning.

Det bidrar til å klargjøre hva barnet kan og ikke kan, og hva det bør jobbes med -

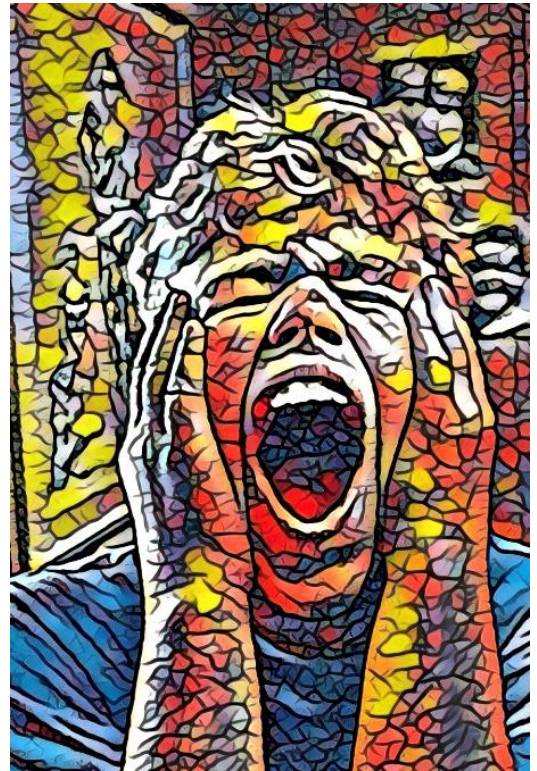
og i hvilken rekkefølge. Det er for eksempel ikke uvanlig at ansatte har ulike oppfatninger av hva som er akseptabel og ikke akseptabel atferd, fordi voksne har ulike erfaringer, ulik toleranse og ulike følelsesmessige grenser (Smedsplass, 2023).

Det mest hensiktsmessige er at alle voksne er enige om regler, rutiner, holdninger til atferd og forståelse av barnets behov.

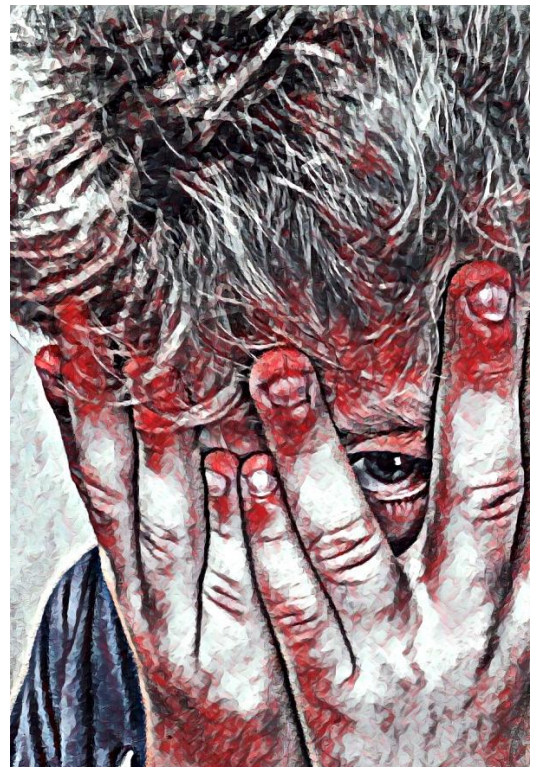
HVA ER DET VI SER

- frekkhet
- stahet
- irritasjon
- trekker seg unna
- sinne
- stille
- rastløshet/uro i kroppen
- barnslig og tullele
- påståelig og rigid
- avbrytende og forstyrrende
- gjennomfører ikke
- lat – gjør ingenting
- tåler ingenting – er sær
- overreagerer, utagerer

HVA ER DET DET ER

- redsel
- stress
- blir misforstått
- misforstår
- forstår ikke
- overbelastning
- vet ikke hva som skal skje
- mangler kontroll
- feiltolker
- oppfatter verden annerledes, sensoriske vansker
- opplever å ikke mestre

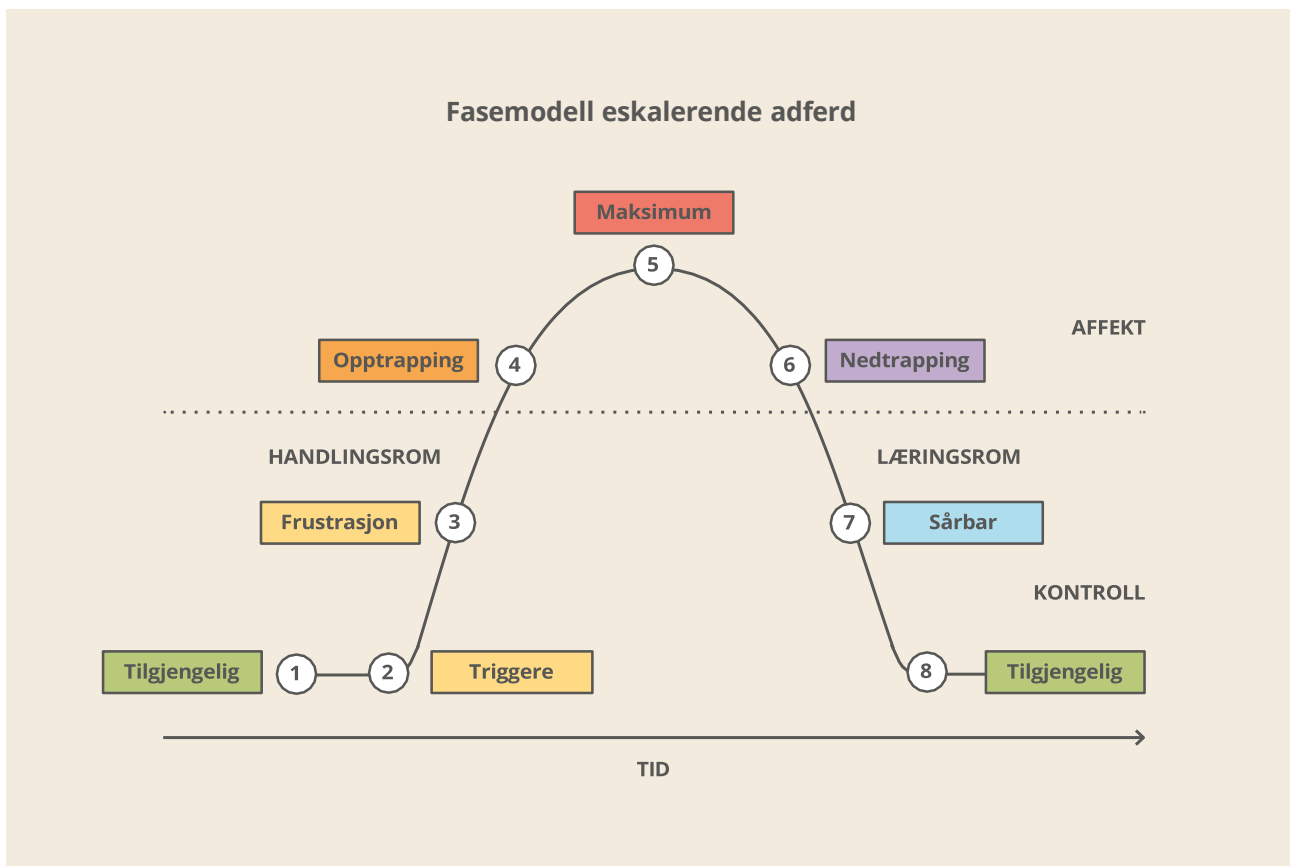
7. TILTAK FOR Å FOREBYGGE ATFERD SOM UTFORDRER

Hva som kreves av arbeid, innsats og tiltak for å hjelpe barn vil variere fra situasjon til situasjon. Det krever at vi jobber systematisk over tid.

For å forstå barnets toleransevidu og for å finne tiltak på riktig nivå benyttes fasemodell

for eskalerende atferd. Et verktøy som kan brukes er en samhandlingsplan, som beskriver barnets proaktive og reaktive strategier og de voksnes strategier for å møte barnet i de ulike fasene.

FASEMODELL ESKALERENDE ATFERD

Modell utarbeidet fritt etter Smedsplass 2023

Forståelse av fasemodellen for eskalerende atferd:

Du er på vei hjem fra en hyggelig kveld med gode venner. Når du begynner på hjemveien, er det mørkt ute, men det går fint. Du er i grønn fase. Plutselig hører du skritt bak deg, og du merker at noen kommer gående. Dette oppfattes som en *trigger*, og alarmer aktiveres i hjernen. Du kjenner at pulsen øker, og du blir litt klam i hendene. Du er i gul fase. Du er fortsatt innenfor toleransevinduet ditt, så du prøver å roe deg selv ned: «Dette er ikke farlig, ingen har blitt tatt her før, jeg klarer å ha kontroll».

Så merker du at skrittene kommer nærmere, samtidig som du nærmer deg en mørk undergang. Alarmsignalene blir sterkere i hjernen. Ditt eget forsøk på å roe deg ned virker dårligere, og du blir mer stresset. Du kjenner nå på et sterkt behov for å komme deg bort fra situasjonen - du ønsker å flykte. Nå er du utenfor toleransevinduet og i oransje fase. Evnen til logisk resonering er borte, og du kjenner på et veldig stress. Følelsen av panikk overtar, og du springer alt du klarer gjennom undergangen. Pulsen er ukontrollert og redselen overveldende. Du er i rød fase.

I andre enden av tunnelen ser du et kjent ansikt. Det er samboeren din som er ute og lufter hunden. Du føler på en trygghet og kaster deg rundt halsen på ham. Du er i lilla fase og trenger emosjonell støtte. Akkurat nå vil det ikke hjelpe at samboeren din forteller deg at dette ikke er farlig, siden du fortsatt er utenfor toleransevinduet. Det du trenger, er at han stryker deg over ryggen, holder deg inntil seg og sier noe beroligende, som for eksempel: «Dette går bra, jeg er her. Pust med magen». Litt etter litt vil du kjenne at redselen slipper taket, og du kommer til deg selv igjen. Da er du i blå fase og innenfor toleransevinduet igjen. Nå klarer du at han slipper deg, at dere har passende avstand, og du kjenner at du får kontroll på pusten igjen.

Du begynner nå å tenke over det du har opplevd. Kanskje du er litt flau? Det var jo egentlig ikke noe å være redd for. Kanskje du får et behov for å forklare deg? Etter at du har fått gjøre det du trenger for å lande helt, er du igjen i stand til å fortsette turen hjem. Du er på vei tilbake i grønn fase, men kjenner fortsatt at du er preget av det som har skjedd. Det er derfor fint at samboeren din tar hensyn til dette og følger dine behov litt mer enn han ville ha gjort hvis du ikke hadde vært utsatt for denne skremmende opplevelsen.

Beskrivelse av tiltak i de forskjellige fasene

Handlinger i de ulike fasene må forstås ut fra en aldersadekvat tilnærming. Det er stor forskjell på en treåring som har eskalerende atferd og en elev på ungdomstrinnet.

Tabellene nedenfor viser tiltak og hva de kan bidra til i de forskjellige fasene, sett opp mot fasemodellen for eskalerende atferd.

TILGJENGELIGHETSFASEN

1. TILGJENGELIGHETSFASEN	
MÅL: Skole og barnehage skal ha som mål at barnet skal være innenfor toleransevinduet, helst i grønn sone.	Barnet er innenfor toleransevinduet sitt og mottakelig for læring. Her er vedkommende rimelig komfortabel, trygg og mentalt påkoblet slik at det er mottakelig for inntrykk og læring. Aktiveringsnivået er ikke for lavt eller for høyt.
TILTAK	BIDRAR TIL
Autoritativ voksenstil: <ul style="list-style-type: none"> • relasjonskompetanse • positiv oppmerksomhet • gode beskjeder • sosial kompetanse • struktur og forutsigbarhet • adekvate konsekvenser	Støtte til læring og utvikling: <ul style="list-style-type: none"> • bruk åpne spørsmål slik at barnet føler at det har noe å bidra med • skap engasjement rundt problemstillingen • hjelp barnet til å forutse hva som kan skje • la barnet være med og planlegge aktivitetene • koble sammen tidligere kunnskap med ny læring • sett ord på og forklare sammenhengen mellom det barnet skal lære og hvordan dette vil påvirke barnets liv • gi barnet mulighet til å komme frem til svar på egenhånd ved å stille oppfølgingsspørsmål og legge opp til refleksjon

(Fasene i tabellene er fritt etter Øien og Lillevik, 2020)

FRUSTRASJONSFASEN

3. FRUSTRASJONSFASEN	
MÅL: Målet er å gjenopprette barnets selvkontroll ved å gripe inn allerede i frustrasjonsfasen. Det forebygger at barnets frustrasjon går over i opptrappingsfasen, hvor opplevelsen av avmakt øker.	Her handler det om at de voksne er nærværende, observante og sensitive for barnets situasjon, samspill og stemning. Ved å være i forkant av aggresjonsutviklingen kan de voksne avverge at den utvikler seg til noe større. De voksnes handlingsrom er størst når man griper inn tidlig.
TILTAK / HANDLINGSVALG	BIDRAR TIL
<ul style="list-style-type: none"> • søk kontakt med barnet • se og hør barnet. Anerkjenn barnets følelser	<ul style="list-style-type: none"> • å få oversikt over situasjonen. Barnet opplever å bli tatt på alvor, noe som øker barnets evne til selvregulering og sosial kompetanse
<ul style="list-style-type: none"> • vær rolig og snakk rolig • ikke skap unødvendig oppmerksomhet i klassen	<ul style="list-style-type: none"> • trygghet og ivaretagelse av integritet. Unngår forstyrrende innspill fra andre
<ul style="list-style-type: none"> • gi omsorgsfull berøring hvis mulig	<ul style="list-style-type: none"> • trygghet, varme og omsorg. Hjelper barnet med å holde på oppmerksomheten
<ul style="list-style-type: none"> • vurder om barnet har behov for å få snakke om noe med én gang, eller om det kan vente - gjør eventuelt en avtale	<ul style="list-style-type: none"> • forutsigbarhet og trygghet. Ivaretar barnets behov
<ul style="list-style-type: none"> • avled eventuelt barnets oppmerksomhet over på noe annet	<ul style="list-style-type: none"> • at barnets fokus flyttes over på noe positivt
<ul style="list-style-type: none"> • du kan bevisst overse situasjonen • observer videre	<ul style="list-style-type: none"> • å unngå eskalering. Noen ganger vil barnet ha behov for å være for seg selv
<ul style="list-style-type: none"> • vurder om andre kan eller bør overta samhandlingen	<ul style="list-style-type: none"> • at barnets relasjoner til voksne imøtekommes og skaper trygghet. Man kan bryte frustrasjonsutviklingen

OPPTRAPPINGSFASEN

4. OPPTRAPPINGSFASEN	
<p>MÅL: Det handler ofte om å hjelpe barnet til å finne alternativer til utagering.</p>	<p>Når barnets frustrasjon går over i opptrappingsfasen, reduseres den voksnes handlingsrom. Barnet er utenfor toleransevinduet. Barnet er fortsatt ikke i affekt, men bruk av avledning kan for eksempel virke provoserende. I denne fasen viser barnet tydeligere sinne og må møtes med reguleringsstøtte, forståelse og anerkjennelse. Kunsten å være tydelig, varm og ivaretagende uten å bli autoritær virker aggresjonsdempende (autoritativ voksenstil). Det er avgjørende at den voksne klarer å holde eget affektnivå nede. Den voksne må søke å forstå meningen med barnets aggresjon. Det kan være andre følelser enn sinne som ligger til grunn.</p>
<p>TILTAK / HANDLINGSVALG</p> <ul style="list-style-type: none"> • skap trygg og kontrollert avstand med gjensidig retrettmulighet • snakk rolig og forståelig • skap en vinn-vinn-situasjon; let etter kompromisser • spør om barnet kan sette ord på årsaken til sinnet • vær bevisst på å senke tempoet • vær raus; ta imot og tål noe av barnets sinne • tål å bli avvist • sett grenser og vær tydelig på hva du kan møte barnet på, og hva du ikke kan fire på • synliggjør eventuelle konsekvenser dersom den aggressive atferden fortsetter	<p>BIDRAR TIL</p> <ul style="list-style-type: none"> • å gi barnet oversikt, forutsigbarhet og trygghet. Tiltak må tilpasses hvert enkelt barn. Listen her er ikke uttømmende.
<ul style="list-style-type: none"> • oppfordre barnet til å bidra til problemløsning • foreslå løsninger og let etter kompromisser • synliggjør hvilke valg og muligheter barnet har	<ul style="list-style-type: none"> • å gi barnet alternativer og valg
<ul style="list-style-type: none"> • se og hør barnet. Ta barnet på alvor • snakk <i>med</i> barnet, ikke <i>over hodet</i> på barnet • anerkjenn barnets sinne • oppfordre til selvkontroll • vurder om noen andre kan eller bør overta samhandlingen dersom situasjonen låser seg • ikke lås deg fast i en unødvendig maktkamp	<ul style="list-style-type: none"> • å gi barnet innflytelse og mulighet til å påvirke

AGGRESJONSFASEN

5. GOD REGULERINGSSTØTTE I AGGRESJONSFASEN	
MÅL:	I denne fasen er barnet ofte utenfor sitt toleransevindu og ser kanskje ikke andre alternativer enn å utagere. Når barnets utagering blir voldelig, kan det være nødvendig at de voksne griper fysisk inn for å stoppe barnet. Å gripe inn i en situasjon kan innebære alt fra tilstedeværelse og verbal støtte til et fysisk inngrep. Fysiske inngrep skal alltid være siste utvei og så lite inngripende som mulig, jf. opplæringsloven kap. 13.
VALG AV HANDLING	BRUK AV SKJØNN
Tilstedeværelse og berøring Husk: Avstand, vinkel og nærhet	<ul style="list-style-type: none"> • barnet imøtekommer ikke alminnelige verbale instruksjoner • inngripen er nødvendig for å avverge videre eskalering av frustrasjon • vurdering av fare for skade eller krenkelse av andres rettigheter • vær bevisst fysisk plassering i forhold til avstand til barnet • kombiner tilstedeværelse og berøring med konfliktdepende kommunikasjon • gi eventuelt mer tid og rom ved å trekke deg noe tilbake, dersom barnet velger å imøtekomme • bekreft ønsket atferd
Aktiv samhandling Håndledelse	<ul style="list-style-type: none"> • håndledelse er nødvendig for å korrigere barnet/føre barnet bort fra situasjonen • vurdering av fare for skade eller krenkelse av andres rettigheter • bruk konfliktdepende kommunikasjon • gi eventuelt mer tid og rom ved å redusere til tilstedeværelse, eller trekke deg mer tilbake • bekreft ønsket atferd • forklar hvorfor du berører fysisk • vurder grad av inngripen/teknikk. • vurder barnets opplevelse av håndledelse
Samhandlingsgrep	<ul style="list-style-type: none"> • kunne hjelpe barn ut av situasjoner før det kommer ut av kontroll - dette kan være allment akseptert samhandling • vurder om holding er nødvendig for å avverge skade, jf. opplæringsloven §13-4. • skaff deg oversikt og vurder barnets oppfattelsesevne • vurder risiko ved inngripen • vær bevisst forholdsmessig hetsprinsippet

	<p>(inngrepet må samsvare med situasjonen, barnets atferd, fare for skade, barnets alder osv.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • bruk minst mulig fysisk inngripen • sørg for at du ikke utsetter deg selv for fare • tilkall annet personale ved behov • begrens det verbale - unngå diskusjon • forklar rolig, kort og konkret hva du gjør og hvorfor • bruk konfliktdepende kommunikasjon • unngå handlinger som kan oppleves som påføring av smerte • vær tydelig på hva du ikke kan imøtekomme • hold fokus på å finne løsninger eller kompromisser • hold fokus på egne følelser og toleransevindu • vurder om andre voksne bør overta • vurder egen styrke og hvilken effekt dette har på barnet • reduser eller avslutt holding så tidlig som mulig
--	---

NEDTRAPPINGSFASEN

6. NEDTRAPPINGSFASEN	
MÅL: Målet er å hjelpe barnet til å oppnå best mulig selvkontroll gjennom emosjonell støtte.	Barnets atferd er preget av utmattelse og resignasjon. Barnet unngår øyekontakt, er lei seg (ønsker å gjøre opp for seg), virker forvirret, benekter, skylder på andre eller ønsker ikke å snakke om det som har skjedd. Barnet er fortsatt utenfor toleransevinduet.
TILTAK / HANDLINGSVALG	BIDRAR TIL
<ul style="list-style-type: none"> • gi barnet oversikt, forutsigbarhet og trygghet	<ul style="list-style-type: none"> • at barnet får hjelp til å gjenvinne kontroll over følelsene sine og lande etter en utagering • å forstå at det fortsatt ikke er nyttig å snakke med et barn som ikke er innenfor toleransevinduet; barnet trenger tid og rom til å roe seg og gjenvinne kontroll
<ul style="list-style-type: none"> • led barnet til et stille rom med tilsyn	<ul style="list-style-type: none"> • at barnet får mulighet til å være helt alene, eller alene med en voksen, for å regulere følelsene sine
<ul style="list-style-type: none"> • gi barnet tid til å roe seg	<ul style="list-style-type: none"> • at barnet får «lande» - dette kan ta tid, og voksne må gi barnet nødvendig ro
<ul style="list-style-type: none"> • gi korte og enkle oppgaver som barnet kan mestre på egen hånd	<ul style="list-style-type: none"> • at barnet opplever mestring og får hjelp til å skifte fokus
<ul style="list-style-type: none"> • lag en plan med klare trinn for hva som skal gjøres videre, der barnet selv er aktivt deltagende	<ul style="list-style-type: none"> • å støtte barnet til å få kontroll over resten av dagen og gjøre situasjonen så forutsigbar som mulig
<ul style="list-style-type: none"> • informere foreldrene om gode løsninger, og inviter dem til å samarbeide med skolen om framtidige planer, grensesetting og eventuelle negative konsekvenser	<ul style="list-style-type: none"> • å lære hva som utløser utfordringer, som igjen er viktig for å forebygge nye utageringer

SÅRBARHETSFASEN

7. SÅRBARHETSFASEN	
MÅL: Målet er å hjelpe barnet med å finne strategier for å rydde opp i det som har skjedd, og samtidig gi emosjonell støtte i håndteringen av følelsene.	Barnet er nå innenfor toleransevinduet igjen og er i stand til å ta inn over seg det som har skjedd. Da får barnet også et tydeligere bilde av hendelsene. Det kan ha ødelagt for andre, slått voksne, ødelagt egne ting eller eget arbeid. Det kan være vanskelig for barnet å håndtere disse følelsene. Barnet er ofte trøtt og sliten, lei seg, redd og usikker og kan snakke seg selv ned. Det vil gjerne «please» voksne ved å si hyggelige ting.
TILTAK / HANDLINGSVALG	BIDRAR TIL
<ul style="list-style-type: none"> • ikke konfronter barnet	<ul style="list-style-type: none"> • å hindre konfrontasjon som kan føre barnet opp i nytt maksimum
<ul style="list-style-type: none"> • lytt til barnet og gi støtte ved følelser av maktesløshet • trøst og gi omsorg	<ul style="list-style-type: none"> • å vise at vi bryr oss om barnet, at de voksne tåler at barnet har det vanskelig, og at ansatte er der for å hjelpe
<ul style="list-style-type: none"> • hjelp barnet i gang med arbeid som må gjøres • tilbakefør barnet til klassen og gjenoppta vanlige rutiner	<ul style="list-style-type: none"> • at barnet roer seg ned og etter hvert viser vilje til å utføre oppgaver uten hjelp fra læreren • at barnet blir forsiktig og avmålt i kontakten med de andre, fungerer dårlig i gruppearbeid og ikke liker å snakke om det er som har skjedd
<ul style="list-style-type: none"> • vent med å ta opp det som har hendt til barnet er mottakelig for kommunikasjon • hjelp barnet til å sette ord på følelsene sine • hjelp barnet til å ta ansvar for sin del av utageringen • anerkjenn alle tilløp til problemløsende atferd; hjelp barnet til å finne alternative måter og strategier for å løse utfordringer på i fremtiden • hjelp barnet med å gjenopprette relasjoner til medelever og ansatte som var involvert • be barnet om å hjelpe til med å rydde opp etter seg	<ul style="list-style-type: none"> • å understøtte barnet slik at følelsen av maktesløshet ikke tar overhånd
<ul style="list-style-type: none"> • formidle tro på at barnet kan lykkes med hjelp og støtte (mestringsperspektiv)	<ul style="list-style-type: none"> • at de ansatte hjelper barnet til å tro på seg selv

RESSURSPERSONER OG ØVELSER

Skolene i Lier har ressurspersoner for atferd som utfordrer. Ressurspersonene ved Miljøverkstedene har jevnlig nettverkssamlinger for skolenes ressurspersoner, slik at skolene systematisk kan jobbe med øvelser. Det baseres på forebyggende opplæring, men også på metoder for øvelse i allment akseptert samhandling, aktiv samhandling og

samhandlingsgrep som grunnleggende opplæring for alle ansatte.

Basert på risikovurderinger får enkelte ansatte opplæring i metoder som krever at flere voksne griper inn, for eksempel teknikker som ledsagergrep.

VERKTØY FOR KARTLEGGING OG TILTAK

Det finnes en rekke verktøy for å kartlegge og systematisere tiltak i arbeidet med å hjelpe barn og elever som strever med atferd. En samhandlingsplan eller tiltaksplan kan være et slikt verktøy for å systematisere arbeid med atferd som utfordrer. Når barn strever, er det ikke uvanlig at vi prøver mange ulike tiltak. En plan vil bidra til å systematisere tiltakene i større grad.

Ved å lage en oversikt kan man avdekke hva som er lurt å gjøre, og hva som bør unngås. Det gir større mulighet til å sette inn riktig tiltak til rett tid og i riktig fase. Det bidrar også til at ansatte rundt barnet arbeider likt. Dersom det er bekymring for elevers utbytte av opplæringen eller skolemiljøet, benyttes reglene i opplæringslovens kapittel 11 og 12 og tilhørende planer. Ved bekymring for barns psykososiale barnehagemiljø benyttes egne maler og planer. (Fritt etter Smedsplass 2023)

SAMHANDLINGSPLAN

SAMHANDLINGSPLAN

Barn: Vilde

Målsettinger
Vilde skal oppleve å mestre skolehverdagen, både i friminutt og inne i klasserommet, sammen med voksne og barn

Proaktive strategier		
Barnets atferd		
Er rolig i kroppen, smiler, er positiv, men noe tilbaketrukket fra jevnaldrende, har blikkontakt med de hun snakker til og med		
Voksenstrategier		
Organisering	Emosjonell støtte	Støtte til læring og utvikling
<ul style="list-style-type: none"> Møtes av miljøterapeut 5 minutter før skolen starter Lage en fargekodet timeplan for uka Ha en dagsplan liggende på pulten til enhver tid med oversikt over dagen som miljøterapeut går gjennom før skolestart Legge til rette for oppgaver i klasserommet som hun mestrer Legge inn pauser med fysisk aktivitet som Vilde liker Settes med elever hun er trygg på Organiserer klassen i grupper underveis i uka Lage plan B hvis oppsatt plan blir vanskelig 	<ul style="list-style-type: none"> Møtes med et smil, et vennlig ord og gjennomgang av dagen og en avsjekk på hvordan formen er Flere positive enn negative kommentarer (5:1) gjennom dagen Voksne viser nærhet Hver dag skal startes med blanke ark med tanke om at dette blir en fin dag Voksne er tett på, men på avstand, i klasserom og friminutt. Vilde skal vite at hun alltid kan komme til den voksne hvis noe er vanskelig Voksne skal sette tydelige grenser med varme og omsorg. Avtale tegn for pause 	<ul style="list-style-type: none"> Vilde skal kunne komme med tanker og meninger om ukas plan Vilde skal kunne komme med tanker og meninger om dagsplanen Vilde skal oppleve at hun blir hørt Få oppgaver som hun mestrer faglig, i alle fag. Muntlig fremføringer foran lærer Praktisk læring i matematikk Sosial læring i klasserommet vektes likt som faglig læring

Triggere
Regler i skolegården som blir brutt av medelever. Opplevelse av at hun selv ikke forstår sosiale spilleregler i samhandling med elever. Enkeltelever som trigger med sin atferd, både i klasserom og ute. Opplevelse av at oppgavene i klasserommet er for lette eller vanskelige. Grensesetting fra voksne som Vilde ikke forstår. Høye, sinna stemmer.

Reaktive strategier				
Barnets atferd	Barnets atferd	Barnets atferd	Barnets atferd	Barnets atferd
-vandrer i klasserommet -vandrer fra elev til elev i skolegården og finner ikke roen -flakker med blikket -setter armene i kors og er sinna i ansiktet	-vandrer i klasserom og går og piller på ting andre har på pulten, gjemmer tingene -begynner å dytte, småslå - for "moro" -flakker mer med blikket -blir rødflammet på halsen -snakker ikke setninger, bare enkeltord	-går over til å kaste ting hun finner på andre medelever som sitter stille -ute: slår med stor kraft, sparker, dytter hard -banner masse, snakker nedsettende om utseende til andre -svart i blikket – vanskelig å få kontakt	-springer og gjemmer seg -roligere i kroppen når hun har funnet roen på avtalt sted -fortsatt svart i blikket -tydelig tenkende over hva som har skjedd -fordeler skyld, helst til medelever	-kan starte å gråte, men ikke alltid -begynner å se seg selv og hva hun burde gjort -blir stille, gjemmer ansiktet i armkroken
Voksenstrategier	Voksenstrategier	Voksenstrategier	Voksenstrategier	Voksenstrategier
-voksne forholder seg rolig -avlede ved å finne ny aktivitet -ta i bruk back-up plan	-voksne forholder seg rolig -ikke heve stemmer! -få eleven ut av situasjonen og gå til et avtalt sted	-skjermes ut av situasjonen -voksne må være rolig utad både i prat og i kroppsspråk -bruke få ord -posisjonering -ignorerer Vildes språk	-ha et avtalt sted å springe til, enten hun er ute eller inne -Snakke lavt med rolig stemme -vise forståelse	-trøste -vise at vi tåler at hun har det vanskelig, hjelpe henne ved å være sammen med henne
Unngå	Unngå	Unngå	Unngå	Unngå
- ikke heve stemmer - ikke vise stresset man kan føle i situasjonen	- å prate i lange setninger	-å miste kontrollen -å vise at man blir stresset	-å være moraliserende -å snakke om det som har skjedd -å la voksnes følelser styre kommunikasjonen	-å være opptatt av det som er skjedd -voksnes ønske om å snakke bør ikke overstyre elevens behov for å komme seg videre

Her er et eksempel på en forenklet samhandlingsplan

Samhandlingsplan: Martin, 3 år

Faser	Tegn	Tiltak/voksenatferd
	<ul style="list-style-type: none"> • leker rolig med andre, både rollelek og parallelllek • snakker med rolig stemme og møter blikket til dem han snakker med • deler leker, kan gi og ta • sitter rolig i samling og ved mat • søker støtte hos voksne når han lurer på noe	<ul style="list-style-type: none"> • en voksen er i nærheten for å støtte i leken • voksne legger til rette for aktiviteter Martin kan mestre
	<ul style="list-style-type: none"> • høyere stemmeleie • blir rødflammete på halsen og kinnene • snakker i kortere setninger • blir rastløs og klarer ikke å bli i leken • vandrer rundt • sitter urolig på stolen i samling og ved mat	<ul style="list-style-type: none"> • voksne blir med i leken • voksne forteller hva som er lurt å gjøre • jevnlig legge en hånd på skulderen eller stryke på ryggen • ha Martin på fanget i samling • en voksen sitter ved siden av han i matsituasjoner • Martin reagerer positivt på fysisk kontakt
	<ul style="list-style-type: none"> • roper høyt og gråter • kaster leker på andre barn • tar ting fra andre og ødelegger • lugger og biter • kan stikke av og gjemme seg	<ul style="list-style-type: none"> • ta han med på lekerommet • la han sitte på fanget og holde han tett inntil den voksne • snakke med lav og rolig stemme • synge med lav stemme
	<ul style="list-style-type: none"> • er lei seg og gråter • vil snakke om det og hva han føler • blir slapp i kroppen • trenger smokken og kosekluten • vil ganske snart tilbake til de andre barna • vil gjerne gi klemmer og si unnskyld	<ul style="list-style-type: none"> • voksne trøster • lytt til Martin og hva han sier • gi smokk og koseklut dersom han spør etter det • sette klare rammer for bruk av smokk og koseklut; dette gjøres alene på lekerommet, og når han skal tilbake til gruppa, legger han selv smokk og koseklut på plassen sin • den voksne blir med fra lekerommet og er tett på for å hjelpe Martin tilbake i leken • regulere klemmene til de andre barna og forklare hvorfor

INDIVIDUELL TIMEPLAN

For å gi barnet en oversikt over dagen vil en individuell timeplan være et godt hjelpemiddel. Planen bør være tilgjengelig for barnet gjennom hele dagen som støtte i forståelsen av dagens organisering. Barnet må være med på eventuelle endringer. Det kan være

vanskelig for barn med reguleringsutfordringer å nyttiggjøre seg av felles informasjon som blir gitt av ansatte. Det kan også være enkelte timer som avviker fra klassens eller gruppas plan. Barnet kan derfor ha behov for individuell ukeplan, dagsplan, timeplan, øktplan o.l.

Mandag

Tid	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
08.30 – 09.30	Naturfag	Engelsk	Matematikk	Samfunnsfag	Norsk
09.35 – 10.35	Matematikk	KRLE	Naturfag	Engelsk	UDV
10.40 – 11.40	Styrkerommet	Norsk	KUH	Norsk	Samfunnsfag
11.40 – 12.10	Friminutt	Friminutt	Friminutt	Friminutt	Friminutt
12.10 – 13.10	Styrkerommet	Gym	KUH	Design/ redesign	Matematikk
13.15 – 14.15	KRLE	Styrkerommet	Styrkerommet		Styrkerommet
Organisering	Eleven deltar i fellesundervisning	Eleven arbeider med pedagog i liten gruppe	Eleven arbeider med miljøterapeut i klassen	Eleven arbeider alene med pedagog på grupperom	Eleven har aktiv pause med miljøterapeut

8. LOWERK

Trygt og godt barnehage- og skolemiljø

Et trygt og godt barnehage- og skolemiljø for barn og et godt arbeidsmiljø for de ansatte er to sider av samme sak. Begge er avgjørende for trivsel, læring og utvikling, og begge er rettighetsfestet i lowerket og likestilt. Ansattes arbeidsmiljø er regulert av arbeidsmiljøloven, og barns rett til et trygt og godt barnehage- og skolemiljø er ivaretatt gjennom barnehageloven og opplæringsloven.

Barnehage- og skolemiljø

Alle barn og elever har rett til et trygt og godt barnehage- og skolemiljø som fremmer helse, trivsel, inkludering, lek og læring. Dette er omtalt i barnehagelovens kapittel 8 og i opplæringslovens kapittel 12.

Å skape et trygt og godt miljø i barnehage og skole er et kontinuerlig, forebyggende arbeid. Det systematiske arbeidet er avgjørende for å skape inkluderende fellesskap der alle barn og elever opplever tilhørighet.

Lierbarnehagen og lierskolen har en felles plan for arbeidet med inkluderende barnehage og skolemiljø, samt rutiner som beskriver hvordan skolene og

barnehagene skal følge opp og handle for å sikre barnets rett til trygt og godt barnehage- og skolemiljø.

Å gripe inn i en situasjon

Noen ganger kan det være nødvendig at voksne griper fysisk inn i situasjoner for å hindre skade eller alvorlige krenkelser. Å gripe inn i en situasjon kan innebære alt fra tilstedeværelse til fysisk inngrep.

Ansatte i skolen kan gripe fysisk inn mot elever for å hindre skade, krenkelser eller alvorlige forstyrrelser, men kun når andre tiltak ikke er tilstrekkelige. Inngrepet må være nødvendig og stå i rimelig forhold til det som skal beskyttes. Dette står i opplæringsloven § 13-4.

Det skal jobbes kontinuerlig og systematisk for at det ikke skal oppstå situasjoner der ansatte må gripe inn fysisk mot elever. Dette står i opplæringsloven

§13-3. Det er et krav om dokumentasjon i etterkant av en fysisk inngripen. Dette står i opplæringsloven §13.5. Dokumentasjon skal skrives i Visma sikker sak, etter gjeldende mal.

Arbeidsmiljøloven § 4-3 – Krav til det psykososiale arbeidsmiljøet

Arbeidsmiljøloven stiller krav til fullt ansvarlig arbeidsmiljø, § 4.1. Det innebærer både det fysiske og det psykososiale arbeidsmiljøet.

Denne bestemmelsen sier at arbeidsgiver skal beskytte arbeidstakere mot vold, trusler og uheldige belastninger som kan oppstå i kontakt med andre personer, for eksempel kunder, pasienter, elever eller brukere.

Det innebærer at virksomheten må ha rutiner og tiltak for å:

- Forebygge slike situasjoner
- Håndtere dem når de oppstår
- Følge opp arbeidstakere som har vært utsatt

Rutinebeskrivelser for vold og trusler finnes i Rettesnora.

KILDER

- Barnehageloven. (2005). *Lov om barnehager* (LOV-2005-06-17-64). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-64>
- Drugli, M. B., & Onsøyen, R. (2010). *Vanskelige foreldresamtaler: Gode dialoger*. Cappelen Damm Akademisk
- Elvèn, B. H. (2017). *Atferdsproblemer i skolen*. Fagbokforlaget
- Fallmyr, Ø. (2020). *Følelshåndtering og relasjonsbygging i skolen: En emosjonsfokusert tilnærming*. (2. utg.). Universitetsforlaget
- Førland, E., & Herikstad, S. (2021). *Barn i risiko med utagerende atferd som symptom* (Håndbok). Bærum kommune. [Barn i risiko med utagerende atferd som symptom.pdf](#)
- Holland, H. (2013). *Varig atferdsendring hos barn – krever varig atferdsendring hos voksne*. Gyldendal Akademisk.
- Johannessen, K. N., & Bakken, A. (2020). *Fra uro til ro: Utfordrende atferd og barns muligheter for læring*. Gyldendal.
- Juul, J. (2014). *Aggresjon! – Et nytt og farlig tabu?* Pedagogisk forum.
- Larvik kommune. (2019). *Hvordan jobbe systematisk for å forebygge og håndtere utagerende atferd: En veileder for et godt skolemiljø*. [PDF]. [Veileder for et godt skolemiljø - forebygging og håndtering av utfordrende atferd.pdf](#)
- Midt-Telemark kommune. (2022). *Veileder for forebygging og håndtering av utfordrende atferd*. [Veileder for forebygging og håndtering av utfordrende atferd](#)
- Opplæringslova. (2023). *Lov om grunnskoleopplæringa og den videregående opplæringa* (LOV-2023-06-09-30). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2023-06-09-30>
- Roland, P. (2011). *Problematferd i skolen: hvordan kan pedagoger håndtere aggressiv atferd?* Senter for atferdsforskning. Universitetet i Stavanger.
- RVTS. (2026). *RVTS – Regionale ressursentre om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging*. Hentet fra <https://rvts.no/>
- Smedsplass, J. P. (2023). *Håndtering av utfordrende atferd: Elever som strever, trenger voksne som forstår!* Fagbokforlaget.
- Verge Opplæring AS. (2025). *Veiledningshefte for ressurspersoner* [Internt opplæringsdokument, upublisert].
- Webster-Stratton, C. (2005). *The Incredible Years: A training series for the prevention and treatment of conduct problems in young children*. I E. D. Hibbs & P. S. Jensen (Red.), *Psychosocial treatments for child and adolescent disorders: Empirically based strategies for clinical practice* (2. utg., s. 507–555). American Psychological Association.
- Øien, L. & Lillevik, O. G. (2020). *Tiltak mot vold og aggresjon i skolen*. (2. utg.). Vigmostad & Bjørke.

VEDLEGG

Samhandlingsplan

Faser	Tegn	Tiltak/voksenatferd

Samhandlingsplan

Barn/elev

Målsettinger	

Proaktive strategier	
Barnets atferd	
Voksenstrategier	
Organisering	Emosjonell støtte
	Støtte til læring og utvikling

Triggere	

Reaktive strategier				
Barnets atferd	Barnets atferd	Barnets atferd	Barnets atferd	Barnets atferd
Voksenstrategier	Voksenstrategier	Voksenstrategier	Voksenstrategier	Voksenstrategier
Unngå	Unngå	Unngå	Unngå	Unngå